

prefecto non fuerunt editae ad confirmandam paganam superstitionem: imo potius veritati confirmandae revelationis christianaे inserviunt. Huiusmodi autem vaticinia in confirmationem veritatis, uti iam audivimus a D. Thoma, vel a peccatoribus et infidelibus fieri possunt; quemadmodum Balaam, impius vir, prophetavit.

DISPUTATIO II.

DE REVELATIONE CHRISTIANA

249. Praecedentis disputationis investigatio eo rem perduxit, ut revelatae religionis possilitas, congruentia, imo moralis necessitas ab omnibus agnoscendi debeant. Criteria insuper statuimus, ex quibus divinae revelationis veritas possit diiudicari. Opportune quidem his statim subiicerentur quae in perspicuo collocant munera rationis tum quoad obligationem ac methodum revelationem investigandi, tum quoad necessitatem eam semel inventam amplectendi, tum denique quoad habitudinem quae debet existere inter rationem ac revelationem. Verum cum de his satis egerimus in tract. *de Virt. Infusis* (disp. 4. art. 7-9.); superest, ut statuta criteria adhibentes, animum convertamus ad factum ipsum revelationis inquirendum; ut inde innotescat num existat revelata religio, et quaenam illa sit.

250. Praestat tamen ab initio aperire viam, quam sequemur. Etenim *primo*, neminem latet non unam solum in mundo existere religionem, quae divinam sibi originem per revelationem adscribit. At minime necesse est omnes et singulas examini subiicere; cum enim una earum, christiana scilicet, per universum orbem propagata, splendidiori luce fulgeat, omniumque oculos ad se trahat; eam statim examinandam suscipimus; eo vel magis, quod si semel constiterit eam a Deo revelante procedere, primum deinde erit, reliquas omnes religiones, ipsi plane oppositas, optimo iure respuere.

251. Nec *secundo* nos latet, Deum ab initio sese hominibus manifestasse, ac postea per Moysen et Prophetas Israeliticum populum in vera religione instituisse; revelationem, sive pri-maevam, sive legis Mosaicae, praeparationem fuisse ad revela-

tionem christianam; Christum Dominum utriusque illius revelationis centrum ac finem existere. Hinc ex ipsis antiqui Foederis scriptis validissima desumi possent argumenta ad christiana religionis divinitatem comprobandam; nam prophetiae, praesertim Messianae, dum divinam Christi naturam aut missionem directe ostendunt, consequenter etiam divinitus revelatam praedicant doctrinam, quam ipse annunciat. Sed quominus hanc viam ineamus obstat, prae ceteris, instituta hac de re specialis disquisitio in tractatu *de Incarnatione*, qui hoc eodem anno in hac Universitate traditur.

252. At tertio, nobis etiam investigationem nostram coarctantibus ad ea, quae immediate et directe attingunt revelationem christianam, latissimus aperitur dicendi campus; innumera enim sunt Apologetarum opera, a quibus argumenta derivare liceret. Verum memores esse debemus spatii ac temporis quod nobis conceditur; ne unam materiam nimia amplitudine evolentes, cetera, quae etiam necessaria sunt, omittere cogamur. Praecipua ergo exponemus argumenta, quibus divinae christiana religionis origo ad rem nostram satis demonstratur; ac deinde fontes indicabimus, e quibus huius religionis doctrina hauriri debet.

ARTICULUS PRIMUS

Utrum quatuor Evangelia et actus Apostolorum sint libri authentici.

§ I.

Exponitur status quaestionis.

253. Miracula et prophetiae, quibus, iuxta statuta principia, comprobari debet veritas christiana revelationis, potissimum colliguntur ex libris, qui apud nos *Scripturae Sacrae* auctoritatem habent: *potissimum*, inquam, quia sicut non desunt alia monumenta, quae plura eorum mirabilium factorum enarrant; ita ad sunt alii fontes, ex quibus, ut videbimus, argumenta possunt de-

promi. Nisi ergo imprimis ostendamus authentiam, seu vim fidem faciendi, quae libris illis inest, non possumus uti narrationibus in iis contentis, ad demonstrationem nostram instituendam. Verum meminisse iuvabit, duplum considerari posse auctoritatem Scripturarum; unam divinam, quatenus Spiritu Sancto inspirante conscriptae sunt; aliam humanam, quatenus eas consideramus sicut cetera monumenta historica, quae sunt fide digna. Cum hic versemur in revelatione inquirenda, eiusque existentia contra incredulos propugnanda; non divinam, quam ostendimus in tract. *de Virt. Infusis* (disp. 4. a. 4.), sed *humanam Scripturarum auctoritatem* ostendere aggredimur. Quare demonstrationis methodus haec erit: Quatuor Jesu Christi Evangelia sunt veracia, in ipsis narrantur miracula patrata et prophetiae eventu completae in confirmationem divinae originis revelationis christiana; miracula et prophetiae demonstrant id, in cuius confirmationem eduntur; ergo christiana revelatio vere est a Deo (cf. tract. *de Virtut. Infusis*, n. 912. seq.).

254. Iamvero auctoritas historica alicuius libri, uti omnes norunt, in eo consistit, quod vera sint quae in eo narrantur: huiusmodi autem veritas maxime pendet ex scientia et veracitate auctoris; ac proinde difficilius ostenderetur veritas libri historica, nisi aliquo modo cognosceretur eius auctor aut epocha in qua scriptus fuit. Nihil tamen nobis prodesset cognoscere auctorem vera scripsisse, nisi constaret simul, eius librum ita ad nos usque pervenisse, sicut ab eo primitus scriptus fuit. Quaestioni ergo de *authentia historica* Evangeliorum adnectitur quaestio de eorum *genuinitate*, et *integritate*. Haec paululum enucleanda sunt, ut quaestionis sensus clare innotescat.

255. Aliquis idem est liber *authenticus* ac *genuinus*; sed hi duo conceptus vere sunt diversi. Genuinus enim dicitur aliquis liber cum eum habet auctorem, cuius nomen praesefert, vel cui vulgo tribuitur; aut saltem conscriptus fuit ea circiter aetate, ad quam refertur. Hinc patet, genuinitatem valde conferre ad libri auctoritatem statuendam; ex illa enim colligi potest non modo sinceritas auctoris, sed etiam scientia; si quidem testis sit oculatus; aut si auritus, num ab iis saltem acceperit facta quae narrat, qui ipsi viderunt; et si facta publica sint, publica eorum

narratio coram illis qui facile potuissent mendacium, si quod fuisset, discernere, erit novum veritatis argumentum. Cf. quae diximus in tract. *de Virt. Infusis* (n. 997.) de conceptu *authentiae*.

256. *Integritas* vero libri *proprie* dicit immunitatem a corruptione. *Corruptio* autem in aliquo libro triplici modo contingere potest: nempe aliquid addendo textui auctoris; et erit *proprie interpolatio*: aliquid ab eo demendo; et erit *mutilatio*: aliquid immutando, ita ut depravetur sensus auctoris; et erit *proprie dicta corruptio*. *Integritas* autem gradus admittit: nobis satis erit duplicem integritatem distinguere, *substantiam* unam, aliam *absolutam*. Ad primam requiritur ut nulla intervenerit *interpolatio*, *mutilatio* aut *corruptio*, quae rerum substantiam immutet: unde, ex. gr. Evangelia dicuntur *substantialiter integra*, si quae pertinent, ad fidem et mores, ad substantiam alicuius facti, etc. non sint immutata. Ad alteram vero requiritur immunitas a corruptionibus etiam accidentalibus, quae nempe voces, circumstantias quasdam minoris momenti, etc. respiciunt, salva rei substantia. Cf. quae diximus in tract. *de Virt. Infusis* (n. 1000-2.). Nemo non videt, integritatem *quodammodo* pertinere ad genuinitatem libri: perfecta enim genuinitas exigit, ut liber qui tribuitur alicui auctori vel aetati, talis sit qualis primo ab eo prodiit: ita ut si *corruptio magna* sit, iam non habeatur liber illius auctoris.

257. His positis — 1) iuxta limites, quos nobis praestituimus (n. 251.), ad nos minime pertinet in praesenti quaestione, vindicare auctoritatem historicam librorum veteris Testamenti; imo neque ad praesentem scopum requiritur ut omnium librorum novi Testamenti veritatem demonstremus: in Evangelii enim, et Actis Apostolorum copiosam invenimus factorum segetem ad nostram demonstrationem instituendam — 2) Quoad ipsa Evangelia, satis nobis erit integritatem *substantiam* propugnare; ea enim sufficit ad stabilendam eorum auctoritatem historicam, quam hic intendimus: profecto nullus probatae fidei liber historicus auctoritatem amittit in rebus gravioris momenti, quae facile poterant ab auctore cognosci, ex eo quod aliquis error in eo deprehendatur circa levissimas quasdam circumstantias — 3) Hinc liquet, nos tuto relinquere posse introductioni in S. Scripturam, de reliquis libris agere; concordantiam quarundam apparentium contradic-

ctionum inter diversos scriptores; verbo pleniorum rei tractationem.

258. Itaque ad rei nostrae intelligentiam iuvat ob oculos ponere quae habet S. Hieronymus (*Catal. Script. Ecclesiastic.*). « Matthaeus, qui et Levi, ex publicano Apostolus, primus in Judaea propter eos qui ex circumcisione crediderant, Evangelium Christi hebraicis litteris verbisque composuit. Quod quis postea in Graecum transtulerit, non satis certum est. Porro ipsum hebraicum habetur usque hodie in Caesariensi bibliotheca (nunc vero non amplius exstat)... Animadvertisendum quod ubicumque evangelista, sive ex persona sua, sive ex persona Domini Salvatoris, veteris Scripturae testimoniis utitur, non sequatur Septuaginta translatorum auctoritatem, sed hebraicam, e quibus illa duo sunt; “Ex Aegypto vocavi filium meum;” et “quoniam Nazaraeus vocabitur” ».

« Marcus, discipulus et interpres Petri, iuxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romae a fratribus, breve scripsit evangelium. Quod quum Petrus audisset, probavit; et ecclesiis legendum sua auctoritate edidit, sicut Clemens in sexto *Upotuposeon* libro scribit. Et Papias Hieropolitanus Episcopus meminit huius Marci; et Petrus, in epistola prima, sub nomine Babylonis figuraliter Romam significans: “Salutat vos quae est in Babylone colecta, et Marcus filius meus” Assumpto itaque evangelio quod ipse confecerat, perrexit Aegyptum, et primus Alexandriae Christum annuntians, constituit Ecclesiam, tanta doctrina et vitae continentia, ut omnes sectatores Christi ad exemplum sui cogeret. Denique Philo, disertissimus Iudeorum, videns Alexandriae primam Ecclesiam adhuc Judaizantem, quasi in laudem gentis suae librum super eorum conversatione scripsit. Et quomodo Lucas narrat, Hierosolymae credentes omnia habuisse communia, sic ille memoriae tradidit. Mortuus est autem octavo Neronis anno, et sepultus Alexandriae, succedente sibi Aniano ».

« Lucas, medicus Antiochensis, ut eius scripta indicant, graeci sermonis non ignarus fuit, sectator Apostoli Pauli, et omnis peregrinationis eius comes, scripsit evangelium de quo idem Paulus: “Misimus, inquit, cum illo fratrem, cuius laus est in Evangelio per omnes ecclesias.” Et ad Colossenses: “Salutat vos Lucas,

medicus carissimus." Et ad Timotheum: "Lucas est mecum solus." Aliud quoque edidit volumen egregium, quod titulo Apostolicorum *Praxeon* praenotatur, cuius historia usque ad biennium Romae commorantis Pauli pervenit, idest usque ad quartum Neronis annum. Ex quo intelligimus in eadem Urbe librum esse compositum... Quidam suspicuntur, quotiescumque in epistolis suis Paulus dicit: "Iuxta evangelium meum," de Lucae significare volumine: et Lucam non solum ab Apostolo Paulo didicisse evangelium, qui cum Domino in carne non fuerat, sed et a ceteris Apostolis. Quod ipse quoque in principio sui voluminis declarat, dicens: "sicut tradiderunt nobis qui a principio ipsi viderunt, et ministri fuerunt sermonis." Acta vero Apostolorum sicut viderat composuit. Sepultus est Constantinopoli, ad quam urbem, vice-simo Constantii anno, ossa eius cum reliquiis Andreeae Apostoli translata sunt ».

« Joannes Apostolus, quem Jesus amavit plurimum, filius Zebedaei, frater Jacobi apostoli, quem Herodes post passionem Domini decollaverat, novissimus omnium scripsit Evangelium, rogatus ab Asiae episcopis, adversus Cerinthum, aliosque haereticos, et maxime tunc Ebionitarum dogma consurgens, qui asserunt Christum ante Mariam non fuisse. Unde et compulsus est divinam eius nativitatem edicere. Sed et aliam causam huius Scripturae ferunt, quod quum legisset Matthaei, Marci et Lucae volumina, probaverit quidem textum historiae, et vera eos dixisse firmaverit, sed unius tantum anni, in quo et passus est, post carcerem Joannis, historiam texuisse. Praetermisso itaque anno, cuius acta a tribus exposita fuerant, superioris temporis antequam Joannes clauderetur in carcerem, gesta narravit, sicut manifestum esse poterit his qui diligenter quatuor Evangeliorum volumina legerint. Quae res etiam *diaphonian*, quae videtur Joannis esse cum ceteris, tollit... Confectus senio, sexagesimo octavo post passionem Domini anno mortuus, iuxta eamdem urbem (Ephesum) sepultus est ».

Ipse autem S. Hieronymus (Proleg. in com. super Matth.) ait: « Haec igitur quatuor Evangelia, multo ante praedicta, Ezechielis quoque volumen probat, in quo prima visio ita contextitur: "Et in medio sicut similitudo quatuor animalium; et vultus eorum

facies hominis, et facies leonis, et facies vituli, et facies aquilae" Prima hominis facies Matthaeum significat, qui quasi de homine exsorsus est scribere: "Liber generationis Jesu Christi filii David, filii Abraham." Secunda Marcum, in quo vox leonis in eremo rugientis auditur: "Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas eius." Tertia vituli, quae evangelistam Lucam a Zacharia sacerdote sumpsisse initium praefigurat. Quarta Joannem evangelistam, qui assumptis pennis aquiliae, et ad altiora festinans, de Verbo Dei disputat ».

259. His praestitutis —

§ II.

Solvitur proposita quaestio.

PROP. XI. — Quod quatuor Jesu Christi Evangelia 1. genuina — 2. substantialiter integra — atque 3. veracia sint, tanta argumentorum vi demonstratur, ut nemo eorum historicam authenticam inficiari aut solum in dubium revocare possit, quin fidem omnem historicam respuat, ac evidentibus rationis principiis pervicaciter contradicat.

260. *Prob. prima pars* I. argumento quod vocant *praescriptionis* seu *possessionis*. Constans et universale christianaee societatis per totum orbem diffusae testimonium de re magni momenti apud se facta, et ad ipsam proprie pertinente, admitti debet, nisi aperte falsum aliunde probetur. Atqui christiana societas iam ab initio constanter agnovit, libros N. T., ac praesertim quatuor Evangelia, eos habuisse auctores, quorum etiam nunc nomina praeseferunt, atque eo tempore fuisse conscriptos, quo etiam nunc communiter traditur. Ergo.

Declaratur mai., quae ceterum evidens est, animadversione S. Augustini, qui (cont. Faustum, l. 28. c. 2.) scribit: « Cum coepero Matthaei Evangelium recitare... continuo dices, illam narrationem non esse Matthaei, quam Matthaei esse dicit universa Ecclesia ab apostolicis sedibus usque ad praesentes Episcopos

certa successione perducta. Tu mihi quid contra lecturus es? aliquem forte librum esse Manichaei, ubi Jesus negatur esse natus ex Virgine. Sicut ergo ego credo, librum illum esse Manichaei, quoniam ex ipso tempore, quo Manichaeus vivebat in carne, per discipulos eius certa successione praepositorum vestrorum ad vestra usque tempora custoditus et perductus est: sic et istum librum credite esse Matthaei, cum ex illo tempore, quo Matthaeus ipse in carne vixit, non interrupta serie temporum Ecclesia certa connexionis successione usque ad tempora ista perduxit ». Et (l. 33. c. 6.): « Quis tandem tanto furore caecatur, nisi daemoniorum mendacioquorum malitiae atque fallaciae consentiendo subversus sit, qui dicat, hoc mereri non potuisse Apostolorum Ecclesiam, tam fidam, tam numerosam fratrum concordiam, ut eorum scripta fideliter ad posteros traiicerent, quum eorum cathedras usque ad praesentes Episcopos certissima successione servaverint, cumque hoc qualiumcumque hominum scriptis, sive extra Ecclesiam, sive in ipsa Ecclesia, tanta facilitate proveniat ? »

Prob. min. — 1) Explorata res est, atque ab omnibus admissa, aetate S. Augustini, Hieronymi, Eusebii, libros N. T., ac praesertim quatuor Evangelia, haberi iam uti genuinos apud Christianos. Sane Eusebius historicus accuratissimus, qui veteres scriptores perscrutatus fuerat, ecclesiarum traditiones referens (in lib. 3. Hist. Eccl., cap. 25.), elenchem librorum Novi Testamenti descriptis: « Primo igitur, inquit, collocanda est sacra Evangeliorum quadriga » (quae capite 24. dixerat, scripta fuisse primum a Mattheo, alterum a Marco, tertium a Luca, quartum a Joanne); « quam deinde consequuntur Pauli epistolae » (quas cap. 3. assuerat esse quatuordecim). « Inde prior illa Joannis, ac similiter Petri epistola suscipienda est. Postrema adiungenda est, si ita videbitur, Joannis revelatio: de qua quid veteres senserint, suo loco exponemus. Et haec quidem *communi omnium consensu recepta sunt* ». Cf. tract. de *Virt. Infusis* (n. 919).

2) Iamvero S. Augustinus, S. Hieronymus, ceterique omnes haud retinuissent Evangelia uti genuina, nisi talia agnita essent saeculo praecedente. Quaemadmodum enim plures libros reiecerunt, qui falso apostolis et Christi discipulis adscribabantur; ita et Evangelia reieccissent, si quid in ipsis apocryphi, aut supposititii de-

prehendissent. Quin id fecerint, suis potius investigationibus et examine confirmaverunt antecessorum iudicium; nihil ergo invenierunt quod Evangeliorum genuinitatem labefactare posset.

3) Revera seculo III. S. Cyprianus (Testimoniorum, l. 3.) testimonia ex Mattheo, Marco, Luca et Joanne proferens, non solum eos nominat, sed modo dicit, ex. gr.; « De hoc ipso in Evangelio cata Matthaeum »; modo: « Item in Evangelio Matthaei »; modo: « De hoc ipso apud Matthaeum »: atque eodem modo nominat alios Evangelistas. — Tertullianus (adversus Marcionem, l. 4. c. 4.) scribit: « Eadem auctoritas Ecclesiarum apostolicarum ceteris quoque patrocinabatur Evangelii, quae proinde per illas et secundum illas habemus, Joannis dico et Matthaei, licet et Marcus quod edidit, Petri affirmetur, cuius interpres Marcus. Nam et Lucae digestum Paulo adscribere solent; capit magistrorum videri, quae discipuli promulgarint »: id est, ut observat Jacob Pamelius, possunt magistrorum videri ea, quae discipuli promulgarint. — Idem Tertullianus (lib. de Ieiun. c. 10. et alibi) textus citat ex Actibus Apostolorum. — Origenes (apud Eusebium, l. 6. c. 23.), inquit: « Sicut ex traditione accepi de quatuor Evangelii, quae sola in universa Dei Ecclesia, quae sub coelo est, *citra controversiam* admittuntur; primum scilicet Evangelium scriptum esse a Mattheo, prius quidem publicano, postea vero Apostolo Jesu Christi qui illud Hebraico sermone conscriptum Iudeis ad fidem conversis publicavit. Secundum fuisse accepimus Evangelium Marci, qui, prout Petrus in Epistola catholica eum filium suum agnoscit his verbis: Salutat vos electa Dei Ecclesia, quae est Babylone, et Marcus filius meus. Tertium Evangelium Lucae, quod a Paulo commendatur in gratiam Gentilium scriptum. Postremum vero Evangelium Joannis ». Et (hom. 7. in Josue) meminit ceterorum librorum N. T., et memoratur « Lucas apostolorum gesta describens ».

4) Saeculo II. Clemens Alex. (ap. Euseb., l. 3. c. 24.) catalogo recensito, addit: « Perlati iam in omnium ipsiusque adeo Joannis (Evangelistae) notitiam supradictis tribus Evangelii » (Matth., Marci et Lucae), approbavisse ea Joannes, et veritatem scriptorum suo testimonio confirmasse dicitur; itemque (Strom. V. 12., et Euseb. l. 6. c. 13-14.) Actus Apostolorum Lucae adseribit. —

S. Irenaeus (*Haeres.* l. 3. c. 1.) ait: « Ita Matthaeus in Hebreis ipsorum lingua scripturam edidit Evangelii, cum Petrus et Paulus Romae evangelizarent et fundarent Ecclesiam. Post vero horum excessum, Marcus discipulus et interpres Petri, et ipse quae a Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit. Et Lucas autem sectator Pauli, quod ab illo praedicabatur Evangelium, in libro condidit. Postea et Joannes discipulus Domini, qui et supra pectus eius recumbebat, et ipse edidit Evangelium, Ephesi commorans ». Et (c. 12-15.) plura integra capita ex Actibus Apostolorum exscribit — S. Justinus (*Dialog. cum Tryphone*, § 103.) ait: « Nam in commentariis suis, quos ab eius Apostolis » (Matthaeo et Joanne), « eorumque discipulis » (Marco et Luca) « scriptos dico, proditum est, sudorem, veluti guttas sanguinis, ex eo » (Jesu Christo) « defluxisse, cum precaretur ac diceret: Si fieri potest, transeat calix iste ». — Quibus addi possunt Hegesippus vicinus Apostolorum temporum, qui e Palaestina Romam veniens, ibidem vixit usque ad Soteris P. mortem. — Dionysius, qui fuit Corinthiorum episcopus — Pantenus, qui fuit Clementis Alexandrini in regenda schola catechetica praecessor, multosque, S. Hieronymo teste, in sacram Scripturam edidit commentarios (*Euseb.* l. 5. c. 10.) — Theophilus Antiochenus episcopus non modo libros N. T. luculentissime commemorat vel citat, sed etiam, teste S. Hieronymo (in catal.), « quatuor Evangelistarum in unum opus dicta compingens, ingenii sui nobis monumenta emisit ».

5) Mirum non est si ex scriptoribus Apostolicis non habemus *diserta* et *explicata* testimonia: norunt enim omnes nonnisi pauca eorum scripta superesse. Nihilominus non desunt implicita testimonia. Nam libros N. T. saepius et expressius quam exspectari posset, vel diserte vel aequipollenter formulis diversis citant. Ita Clemens Romanus, Petri et Pauli discipulus, textus producit ex Matthaeo, et ex Luca distincte; ex Marco autem coniunctim cum Matthaeo — Papias, discipulus et ipse Apostolorum, nominat Matthaeum et Marcum ut Evangeliorum, quae eorum nomine circumferuntur, autores — SS. Ignatius et Polycarpus frequenter in suis epistolis textus illorum librorum afferunt; imo diserte S. Ignatius scribens Ephesiis, S. Polycarpus Philippensis in memoriam revocant epistolas a Paulo acceptas.

261. II. Utrum aliquis liber certo tempore a certo auctore scriptus sit, factum est historicum, adeoque testibus probandum. Atqui innumeri testes, tum inter christianos, tum inter christiani nominis inimicos, libros N. T., ac praesertim quatuor Evangelia ad idem tempus, eosdemque referunt auctores. Ergo.

Decl. mai.: In iudicio ferendo de genuinitate librorum christianorum eadem regula adhibenda est, qua omnes utuntur in iudicio ferendo de genuinitate librorum cuiusvis auctoris. Omnes vero iudicant genuinos eos libros, qui omnibus saeculis communiter attributi sunt eisdem auctoriis; ut patet de Herodoto, et Xenophonte, de Thucidide, Platone, Aristotele, Virgilio, Cicerone, etc. Atque hoc principium vindicat S. Augustinus (*contr. Faustum*, l. 33. c. 6.), scribens: « Platonis, Aristotelis, Ciceronis, Varronis aliorumque eiusmodi auctorum libros, unde neverunt homines, quod ipsorum sint, nisi temporum sibi succendentium contestatione continua? Multi multa de litteris ecclesiasticis conscripserunt. Unde constat, quid cuiusque sit, nisi quia his temporibus quibus ea quisque scripsit, quibus potuit insinuavit atque edidit, et inde in alias atque alias continuata notitia latiusque firmata ad posteros etiam usque ad nostra tempora pervenerunt, ita ut interrogati, cuius quisque liber sit, non haesitemus, quid respondere debeamus ».

Prob. min. quoad domestica testimonia. Notari potest: — 1) innumera alia addi possent iam exhibitis, incipiendo a saec. IV.; sed res est omnibus notissima — 2) Scriptores citati, etiam trium priorum saeculorum, non modo enumerant quatuor Evangelia cum auctorum nomine; sed plurima ex illis ad verbum exscribunt testimonia. Sic, ex. gr., quatuor Evangelia S. Irenaeus citat circiter vicibus 350; Tertullianus 1550; Clemens 577; Actus Apostolorum S. Irenaeus 38; Tertullianus 97; Clemens 19. Imo Clemens non modo frequenter sacros libros citavit, sed singulos etiam commentariis illustravit in opere penes veteres celebri quod *hypotyposeson* inscrispit — 3) Omnia exemplaria plurimarum ecclesiistarum in universo orbe tam manuscripta, quam impressa, sive in lingua originali, sive versione, eadem auctorum nomina referunt pro Evangeliiis.

Unde: quando plures scriptores, praesertim diversis tempo-